

सहकारी बँका

गावडे संदेश

कला शाखा - अर्थशास्त्र वभाग द.ग.तटकरे महा वद्यालय माणगाव -रायगड

Co-Author Details :

पाबरेकर अ शष (T.Y.B.A.)¹, काप र सका (T.Y.B.A.)²

कला शाखा - अर्थशास्त्र वभाग द.ग.तटकरे महा वद्यालय माणगाव -रायगड

Abstract :

भारतासारख्या शेतीप्रधान देशात शेतकऱ्यांना पतपुरवठ्याच्या समस्या मोठ्या प्रमाणात आहेत. सरकार व सहकारी बँकामार्फत होणारा कर्ज पुरवठा अपुरा आहे. त्यामुळे विगर संख्यात्मक मार्गांनी कर्ज किंवा पतपुरवठा अद्याप मोठ्या प्रमाणावर केला जातो. विगर संस्थात्मक मार्गांनी ग्रामीण भागाला केलेला कर्जपुरवठा १९५१-५२ मध्ये एकूण कर्ज पुरवठ्यात ९२.७% होता. तर सन१९८१ मध्ये ३१.०% एवढा होता.

● प्रस्तावना

● उद्दिष्टे :□

१. सहकारी बँकांची अर्थव्यवस्थेतील भूमिका स्पष्ट करणे .
२. सहकारी बँकांची रचना स्पष्ट करणे .
३. ग्रामीण भागात सहकारी बँकांचा कार्यभाग स्पष्ट करणे .
४. सहकारी बँकांना भांडवल पुरवठ्याबाबत येणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास करणे .

बिगर संस्थालक पतपुरवठ्यात पुढील स्रोतांचा समावेश होतो .

१. नातेवाईक :□

शेतकरी किंवा शेतमजुरांना बऱ्याच वेले तात्पुरत्या स्वरूपाच्या आर्थिक समस्या सोडवण्यासाठी आपल्या जवळपासच्या नातेवाईकांकडून पैशाच्या किंवा धान्याच्या स्वरूपात कर्ज काढतात . अशा प्रकारचे पैशातील किंवा धान्याच्या स्वरूपातील कर्ज कापणीनंतर शेतकऱ्यांकडून परतफेड केली जाते .

१९५१-५२ मध्ये या ग्रामीण भागातील एकूण कर्जात या कर्जाचे प्रमाण १४.२% होते .

२. धंदेवाईक सावकार :□

पिढयानपिढया सावरकरीचा धंदा करणाऱ्या सावकारांना धंदेवाईक सावकार म्हणतात . १९३७ सालापर्यंत या धंदेवाईक सावकारांनी सीमांत व छोटे शेतकरी शेतमजूर यांची फार मोठ्या प्रमाणावर पिळवणुक केली . नंतर त्यांच्यावर कायद्याने बरीच बंधने घातली आहेत .

ग्रामीण भागातील एकूण कर्जात १९५१-५२ साली ४४.९% असणारे प्रमाण १९७१ मध्ये १४% तर १९८१ मध्ये ८% पर्यंत खाली घसरले .

३. व्यापारी आणि कमिशन एजंट :□

ग्रामीण भागात राहणारे किंवा शहरातील मोठ्या धान्य व्यापाऱ्यांचे अडते म्हणून काम करणारे व्यापारी व कमिशन एजंट हे शेतकऱ्यांना कर्ज पुरविणारा आणखी एक स्रोत आहे . असे व्यापारी आणि अडते मोठ्या व्यापाऱ्यांमार्फत शेतकऱ्यांना कर्जपुरवठा करतात .

लागवडीच्या वेळी शेतकऱ्यांना कर्जपुरवठा यांच्यामार्फत केला जातो . कापणीनंतरचे पीक धनकोला ठरावीक दराने विकण्याचे बंधन ऋणकोवर घातले जाते . म्हणजेच बाजारापेक्षा कमी किमतीने व्यापाऱ्यांना किंवा कमिशन एजंटला विकावे लागते . या संस्था आपल्या सभासदांना अत्यंत कमी दराने कर्ज पुरवठा करतात . या सहकारी संस्था भाग विकून भांडवल उभे करतात .

ग्रामीण पतपुरवठ्यातील व्यापारी बँकांना येणाऱ्या अडचणी पुढीलप्रमाणे :□

१. एकूण कर्ज पुरवठ्यापैकी १८% कर्ज ग्रामीण भागास देण्याचे बंधन असल्यामुळे शेतीला कर्जपुरवठा करणे हे व्यापारी बँकेचे उद्दिष्ट होते . ते साध्य करण्यासाठी ज्या शेतकऱ्यांची कर्ज पात्रता नाही . अशा नाही कर्ज दिले गेले . यातून दिलेल्या कर्जाची गुणवत्ता घसरली गेली .
 २. ग्रामीण भागात पतपुरवठ्याची गरज निकडीची असल्याने खातेदारांची संख्या मोठी असते . तसेच ते विखुरलेले असतात . अशा कारणाने कर्जदारांवर देखरेख ठेवणे आणि व्यवस्थापनाचे काम सुरळीतपणे पार पाडणे अवघड जाते .
- १९७१ मध्येही तो १४.०% होता तर १९८१ मध्ये त्यामध्ये घट होवून तो ९.० पर्यंत खाली गेला .

३. शेतकरी सावकार :□

खेडेगावात माटे जमीन मालक शेतकरी असतात . त्यांच्याकडे भरपूर पैसा असतो . हा पैसा ते कर्जाच्या स्वरूपात छोट्या मोठ्या शेतकऱ्यांना देतात . अशा विनापरवाना कर्जव्यवहार करणे बेकायदेशीर असते . त्यामुळे असे कर्ज बुडविले गेल्यास सावकारांना कोटीत जाता येत नाही .

अशा प्रकारचे धोके लक्षात घेऊन सावकार कर्ज देण्याचे व्यवहार करतात . शेतकऱ्यांना कर्ज देते वेळी कर्जपेक्षा अधिक रक्कम कागदोपत्री दाखवतात . मोठ्या दराने व्याज आकारणे व्याज आधी कापून घेणे व्याज आकारणे तारण म्हणून शेतकऱ्यांचे घर किंवा जमीन ठेवून घेणे .

ळाहान शेतकऱ्यांना संस्थात्मक मार्गाने कर्ज मिळविता येणे सहजासहजी शक्य नसते . सीमांत व छोटे शेतकरी निरक्षर व अज्ञानी असल्याकारणाने ते सावकारांकडून कर्ज काढणे पसंत करतात .

१९५१-५२ साली ग्रामीण भागातील एकूण कर्जपैकी शेतकरी सावकारांकडून दिलेल्या कर्जाचे प्रमाण २४.९% १९७१ मध्ये २३% होते . तर १९८१ हे प्रमाण ९% ने खाली आले .

४. वाटचाल :□

मार्च २००४ अखेर जवळजवळ १० लाख स्वमत गट बँकांशी जोडले गेले आणि एका अंदाजानुसार सुमारे २४०० विगर सरकारी संस्थांसुद्धा या कार्यक्रमात सामील झाल्या आहेत .

१. दारिद्र्यरेषेखालील १ कोटी ७० लाख कुटुंबे बँकेच्या सेवांचा उपभोग घेतात .
२. सर्वात महत्त्वाची घटना म्हणजे स्त्रियांचा या क्षेत्रातील सहभाग बँकेशी संबंध येणाऱ्या स्वमत गटापैकी सुमारे ९०% गट हे संपूर्ण पणे स्त्रियांनी निर्माण केलेले होते .
३. कर्जाच्या परतफेडीचे प्रमाणसुद्धा खुपच चांगले आहे . दिलेल्या कर्जाक रक्कमपैकी सुमारे ९०% कर्जाची परतफेड वेळेवर होत आहे .
४. बँकेने स्वमत गटांना मिळणारी सरासरी कर्जाक रक्कम जवळजवळ रु. ३९००० कोटी रुपये एवढी आहे .
५. स्वमत गटांना मिळणारी सरासरी कर्जाक रक्कम जवळजवळ रु. ३०००० एवढी आहे .
६. प्रत्येक कुटुंबाला सरासरी रु. १७७० कर्ज मिळते .

५. नाबार्ड :□

विगर सरकारी संस्थांना उत्तेजन देण्यात आणि स्वमत गटांची गुणवत्ता वाढविण्यात नाबार्डने पुढाकार घेतलेला आहे .

६. पुनर्वित्त व्यवस्था :□

२१५० कोटी रुपये पुनर्वित्त योजनेसाठी नाबार्ड दिलेले आहेत .

❖ शेती व्यवसाय कोणकोणत्या कारणांसाठी पतपुरवठ्याची गरज असते :

शेती व्यवसायाच्या विकासासाठी व उत्पादन वाढीसाठी भांडवल पुरवठ्याची अत्यंत गरज असते . भारत हा शेती प्रधान देश असल्याने बहुसंख्य लोक शेतीवरच आपली उपजीवीका करतात . त्यामुळे शेती क्षेत्रासाठी केल्या जाणाऱ्या पय्युरवठ्यास अत्यंत महत्त्व प्राप्त झाले आहे .

पिकांवर पडणारी कोड व रोग नाहीसे करण्यासाठी सुधरित बीब्रियाणे नवीन रासायनिक खते, अधुनिक तंत्र व यंत्र पद्धती इत्यादी कारणांसाठी शेतकरी खर्च करतो. त्यासाठी त्याला पतपुरवठ्याची आवश्यकता असते. शेतीक्षेत्राला विविध प्रकारच्या समस्यांना तोंड द्यावे लागते. भारतातील पाऊस हा अनिश्चित व लहरी असल्यामुळे शेतकऱ्यांना पावसाच्या पाण्याव्यतिरिक्त अन्य मार्गांनी पाणी पुरवठ्याची योजना करावी लागते.

विहिरी किंवा तळी खोदणे, बांध बांधणे व उपसा सिंचन योजना इत्यादी पाणी पुरवठ्याच्या सोई व ओलितासाठी पक्या जाल्या बांधून पंप खरेदी करणे, शेतीमध्ये गुरांसाठी गोठा बांधणे. जनावरांची खरेदी इत्यादीसाठी शेतकऱ्याला पतपुरवठ्याची आवश्यकता असते.

❖ सहकारी संस्थाकडून कार्यात पुढील त्रुटी आढळून आल्या आहेत .

१. अनेक प्राथमिक पतपुरवठा संस्था मोठ्या प्रमाणावर DCC बँकांवर अवलंबून असून त्या ग्रामीण भागातील वचतीचे प्रमाण वाढविण्यास पूर्णपणे असमर्थ ठरल्या आहेत .
२. अनेक सहकारी पतसंस्थासमोर थकित कर्जाची वसुली ही मोठी समस्या आहे .
३. ग्रामीण सहकारी संस्थाकडे मोठ्या प्रमाणावर वापरात नसलेली संपत्ती पडून आहे .
४. बऱ्याच सहकारी पतसंस्था तोटयातच चालल्या आहेत .
५. प्राथमिक कृषी सहकारी पतसंस्था हा अल्प मदत कर्ज रचनेचा महत्त्वाचा हिस्सा आहे . या संस्थांचा ग्रामीण सामाजिक व आर्थिक जीवनावर आणि ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवर मोठ्या प्रमाणावर असलेल्या पगडयामुळे त्यांना ग्रामीण जीवनात महत्त्वाचे स्थान प्राप्त झालेले आहे .
६. कागदोपत्री या संस्थांना जरी स्वायत्तता असली तरी त्यांच्या दैनंदिन कारभारात सुद्धा सरकारी ढवळाढवळ होताना दिसते . यामुळे त्या सरकारी संस्थांचे बनल्या आहेत . सरकारी संस्थामार्फत कार्य विलंब आणि इतर त्रुटी सहकारी संस्थामध्ये आढळून येतात .
७. सरकारने सहकारी पतसंस्थामध्ये जेवढ्या प्रमाणात पैसे गुंतवलेले आहेत . त्यापेक्षा जास्त पैशाचा परतावा सरकारने या संस्थाकडून घेतला आहे .

❖ सहकारी संस्था आणि ग्रामीण पतपुरवठा : □

१. भारतात सहकारी चळवळ जरी १९०४ मध्ये सुरू झाली असली तरी १९५१-५२ मध्ये एकूण ग्रामीण पतपुरवठ्यापैकी फक्त ३.१% एवढाच पतपुरवठा सहकारी पतपुरवठा संस्थांद्वारे केला जात होता .
२. स्वातंत्र्यानंतर मात्र यामध्ये वाढ होऊन १९६१-६२ मध्ये १५.५% आणि १९७०-७१ मध्ये २२.७% इतका ग्रामीण भागातील पतपुरवठा सहकारी पतसंस्थांद्वारे केला गेला .
३. १९९२-९३ या वर्षात सहकारी पतसंस्थांनी एकूण रु.८४८४ कोटी इतका ग्रामीण पतपुरवठा केला तर २००५-०६ मध्ये या संस्थांनी केलेल्या ग्रामीण पतपुरवठ्याची रक्कम रु.३९४०४ कोटी इतकी होती .

❖ सहकारी पतपुरवठा संस्थेचे प्रकार : □

१. शेती पुरवठा संस्था : □

शेती पतपुरवठा संस्था या शेती उत्पादन वाढीसाठी सभासदांना अल्प व मध्यम पतपुरवठा करित असतात . तसेच सभासदांना शेती उत्पादन वाढविण्यासाठी बीब्रियाणे, कीटकनाशके, शेती अवजारे, खते यांचा पुरवठा करतात . या संस्थाकडून शेती क्षेत्राचा विकास करून सभासदांच्या उत्पन्न वाढीस प्रोत्साहन दिले जाते .

२. बिगर शेती पतपुरवठा संस्था :□

शेती व्यवसाय व्यतिरिक्त इतर प्रकारच्या व्यावसायिकांना कर्जपुरवठा करण्याबाबत सहकारी बँकांची स्थापना करण्यात आलेली असते. या बँकाना बिगर शेती कर्जपुरवठा बँका असे म्हटले जाते. नागरी पतसंस्था□अगारदार कर्मचारी□सहकारी पतसंस्था इ. संस्थांचा बिगर शेती पतपुरवठा संस्थेमध्ये समावेश केला जातो.

“ज्या नागरी पतसंस्थेचे भागभांडवल २०००० रु. किंवा जी पतसंस्था चालू खात्यावर ठेवींचा स्विकार करते आणि त्यांच्या मागणीनुसार किंवा आदेशानुसार परत करते□ज्या संस्थांना नागरी सहकारी बँका असे म्हणता येईल.”

नागरी भागात नोकरी करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांच्या कर्जाच्या संस्थांचे सभासदत्त्व पगारी नोकरदारांना पाण्याच्या सोईकरिता इंजिन घेण्यासाठी व जमीनीत कायमस्वरूपी सुधारणा करण्यासाठी पंपसेट खरेदी□प्राइपलाईन टाकणे व शेतीच्या अवजारांची खरेदी.

उदा :□ड्रक्टर□आंगर खरेदी करणे शेती क्षेत्राच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने पाण्याच्या निस्सारणाची व्यवस्था करणे□गोबर गॅस□अस्य व्यवसाय□कुक्कुट पालन करणे□शेतीशी निगडित जोड व्यवसाय सुरू करण्यासाठी त्याचप्रमाणे उत्पादन केलेल्या मालाची वाहतुक करणे.

माल साठविणे□मालाची विक्री या सर्व व्यवस्था करण्यासाठी पतपुरवठ्याची आवश्यकता असते.

३. स्वमदत गट आणि बँक यांच्यातील सामंजस्याविषयी आकडेवारी :□

३१ मार्च अखेर	स्वमदत गटांची संख्या□एकूण□	बँकेने अर्थसहाय्य केलेल्या स्वमदत गटांची संख्या	एकूण कर्जाऊ दिलेली रक्कम □कोटी रुपये□
१९९९	३३□०००	३३□०००	५७
२००१	२६३□०००	१४९□०००	४७०
२००३	७१७□३६०	२५५□०००	२०५०

सरकारने शेतकाऱ्यांच्या सोईसाठी योजलेल्या धोरणांविषयी माहिती :□

१. पीक विमा योजना :□

पीक विमा योजना□पिकांची हानी□धोका घेण्याबाबत आत्मविश्वासाच्या अभाव□प्रतअहितेचा अभाव □Luck of Credit Worthiness□या बाबत सुरक्षितता पुरविले ही योजना पिकांच्या किमतींना स्थैर्य देते व शेती उत्पन्नाला ही स्थिरता देते. १९८५ च्या खरीप हंगामापासून सर्वसमावेशक विमा योजना सुरू झाली. या योजनेचे उद्दिष्ट म्हणजे शेतकाऱ्याला दुष्काळ व पुर इत्यादी प्रसंगी पक्क हानी झाली असता□उत्तरच्या पीक हंगामाकरिता त्याची पत आर्हता□Credit Worthiness□मुन्हा निर्माण करणे होय. तसेच कडधान्ये□झाली व तेलबिया यांच्या उत्पादनकरिता शेतकाऱ्याला आधार व उत्तेजन देणे हे देखील या योजनेचे उद्दिष्ट आहे.

२. शेतकरी उत्पन्न विमा :□

शेतकाऱ्याला त्याने उत्पादित केलेल्या शेतमालाची विक्री केली असता□त्याला बाजारभावाने जी रक्कम किंवा उत्पन्न प्राप्त होते त्यावर शेतकाऱ्याला विमा मिळू शकतो. शेतकरी विमा योजना २००४ पासून सुरू करण्यात आली. या योजनेची उद्दिष्टे पुढील प्रमाणे आहेत.

१. शेतकाऱ्याने त्याच्या शेतमालाची बाजारभावाने जी किंमत ठरविलेली असते त्यावर त्याचा विमा केला जातो.
२. एखाद्या वेळेस नैसर्गिक आपत्तीमुळे किंवा इतर समस्यांमुळे शेतमालाची हानी झाली असता शेतकाऱ्याला या विमा योजने अंतर्गत नुकसान होत नाही.

३. पशुधन विमा योजना :□

१९९३□९४ पासून ही विमा योजना सरकारने अमलात आणली. यात LIC चा ही समावेश आहे. या योजनेची उद्दिष्ट पुढील प्रमाणे सांगता येईल.

१. या योजने अंतर्गत पशुंची □उदा.गाई□म्हशी□शेळया□मंडया□बैल व कोंबडया इत्यादी□बाजारभावानुसार जी रक्कम किंवा उत्पन्न शेतकऱ्यांना मिळू शकते. या रक्कमेवर विमा मिळू शकतो.
२. विमा केला असता अचानक पशुंचा मृत्यु झाला असता शेतकऱ्याला बाजारभावाने विम्याची रक्कम मिळू शकते.

४. किसान □डिट कार्ड :□

शेतकऱ्यांच्या अल्पकालीन कर्जाची गरज भागवण्याकरीता किसान □डिट कार्ड ही योजना अमलात आणली गेली. या योजनेचे मुख्य उद्दिष्ट शेतकऱ्यांना अल्प मुदतीची कर्जे देणे हे होते.

५. शेतकी आणि ग्रामीण कर्जमुक्ती योजना :□

ही योजना मे १९९० मध्ये सुरू करण्यात आली. या अंतर्गत शेतकऱ्याने कर्ज काढले असता गेली. या योजनेअंतर्गत शेतकऱ्याने कर्ज काढले असता त्याला १०□□□०० रु. पर्यंत कर्ज माफ होते. ही योजना भारतीय रिजर्व बँकेकडून सुरू करण्यात आले.

❖ केंद्रीय सहकारी बँका :□

आज ३३% जिल्ह्यात केंद्रीय सहकारी बँका कार्य करतात. या बँका म्हणजे जिल्हा पातळीवर प्राथमिक पतसंस्थांचा महासंघ □Federations□होय. या बँकांचे भागधारक खाजगी व्यक्ती असतात की ज्या बँकांना वित्त व व्यवस्थापन पुरवितात. या बँका मुख्यतः प्राथमिक शेती पतसंस्थांना कर्जे देतात. या बँका पुरेशा प्रमाणात सार्वजनिक ठेवी मिळवू शकल्या नाहीत. म्हणून त्या एका बाजूने राज्य सहकारी बँका व दुसऱ्या बाजूने प्राथमिक शेती पतपुरवठा संस्था यांच्या दरम्यान मध्यस्थ म्हणून कार्य करतात. आज रिजर्व बँकेने नाबार्डमार्फत दुर्बल केंद्रीय सहकारी बँकांचे पुर्नवसन करण्याकरिता योजना तयार केली आहे. राज्य सरकारने दुर्बल केंद्रीय सहकारी बँकांना भांडवल पुरवावे म्हणून आज नाबार्ड राज्य सरकारला उदारपणे वित्त सहाय्य करते.

❖ राज्य सहकारी संस्था :□

प्रत्येक राज्यात सहकारी बँकांची शिखर बँक □APEX Bank□म्हणून या बँका कार्य करतात. अशा राज्य सहकारी बँका आहेत. राज्यातील केंद्रीय सहकारी बँकांना वित्त सहाय्य करून त्यांच्या कारभाराचे नियंत्रण राज्य सहकारी बँका आणि ग्रामीण प्राथमिक संस्था यांच्या दरम्यान मध्यस्थ म्हणून कार्य पाहते. भागभांडवल राखीव निधी व सार्वजनिक ठेवी याद्वारे बँक निधी उभारते तसेच नाबार्डकडून अग्रमी रक्कम □Advance□व कर्ज ही बँक होते. राज्य सहकारी बँका केवळ ग्रामीण सहकार चळवळ प्रवर्तित करण्यात लक्ष घालत नाही. तर इतर सहकार साहसे □Co-Operative Ventures□प्रवर्तित करण्याबाबतही रस होते. २०००□१ साली या बँकांनी ३८२५० कोटी रुपयांची कर्जे केंद्रीय सहकारी बँका व प्राथमिक शेती पतपुरवठा संस्था यांना दिली.

❖ सहकारी पतपेढ्यांचे फायदे व तोटे :□

१. फायदे :□

१. स्वस्त व्याजदरात कर्ज
२. सावकाराची मक्तेदारी माडून काढली.
३. ग्रामीण क्षेत्रात जीवन सुधारले.
४. सदस्यांची आर्थिक स्थिती सुधारली व त्यांना प्रभावी गटांकडून होणाऱ्या शोषणापासून वाचविले.
५. आज ३ लाख पतसंस्था असून त्यांची सदस्य संख्या १२० दशलक्ष आहे. कमकुवत घटक व मागास ग्रामीण क्षेत्र यांच्या विकासात महत्त्वाचे योगदान या संस्था करतात.

तोटे :□

१. या संस्थात उत्स्फूर्तपणा नाही. कारण सहकार चळवळ लोकांपासून सुरू न होता सरकारनेच सुरू केली.
२. पुरेशा निधीचा आभाव.
३. फक्त उत्पादक हेतुकरीताच कर्ज देतात. उपभोगाकरिता नव्हे.
४. केवळ पतपुरवठा वाढविला पण शेती विपणन व शेती प्रगती याकडे दुर्लक्ष केले.
५. प्रभावी हित संबंध असणाऱ्या खाजगी यंत्रणांकडून या संस्थाना स्पर्धा निर्माण झाली.
६. लोकांकडून संपूर्ण सहभाग या संस्थांच्या कार्यात नसतो.

❖ ग्रामीण सुविधा विकास विधी खाली नाबार्डच वित्तीय साहाय्य :□

टप्पा	वर्ष	निधी रक्कम	मंजुरी	वितरण	मंजुरीची टक्केवारी म्हणून वाटप
RIDF-1	1995-96	2000	1830	1691	92
RIDF-2	1996-97	2500	2614	1877	72
RIDF-3	1997-98	2500	2679	412	53
RIDF-4	1998-99	3000	3145	676	21
RIDF-5	1999-2000	3500	3650	418	12
RIDF-6	2000-01	4500	4590	1900	41
RIDF-7	2001-02	5000	5070	1920	22

❖ सरकारने शेतकऱ्यांच्या सोईसाठी योजलेल्या धोरणांविषयी माहिती .

१. पीक विमा योजना :

पीक विमा योजना पिकांची हानी झाल्यामुळे घेण्याबाबत आत्मविश्वासाचा अभाव पतऱ्यावरचा अभाव याबाबत सुरक्षितता पुरविते ही योजना पिकाच्या स्थैर्य देते व शेती उत्पन्नालाही स्थिरता देते . १९८५ च्या खरीप हंगामापासून सर्वसमावेशक विमा योजना सुरू झाली . या योजनेचे उद्दिष्ट म्हणजे शेतकऱ्याला दुष्काळ व पुर इत्यादी प्रसंगी पीक हानी असता अंतरच्या पीक हंगामाकरिता त्याची पतऱ्या पुन्हा निर्माण करणे होय तसेच कडधान्य, डाळी व तेलविया यांच्या उत्पादनाकरिता शेतकऱ्याला आधार व उत्तेजन देणे हे देखील या योजनेचे उद्दिष्ट आहे .

२. गरिबांसाठी बँक :

गरिबांसाठी या नव्या संकल्पनेतून सूक्ष्म ऋण वित्तीय व्यवस्था किंवा अल्प कर्ज या प्रणालीचा उदय झाला . या व्यवस्थेला उपयोग अभुतपूर्व असे यश मिळाले . या पद्धतीमध्ये गरिबांना मदत समुहामार्फत कर्ज दिले जाते . तसेच विंगर सरकारी संस्था तसेच पतसंघटना यांच्यामार्फतही अशी व्यवस्था केली जाते . कर्ज वितरण खर्चात कपात आणि कर्जफेडीमधील वाढ या दोन्ही गोष्टींचा संयोग सूक्ष्म ऋण वित्तीय व्यवस्थेत केला जातो . याचे कारण म्हणजे कर्ज वितरणाचा मुख्य रोख आणि ग्रामीण भागावर असतो . त्यांच्यासाठीच कर्ज वितरणाची ही व्यवस्था अंमलात आणली गेलेली आहे .

३. स्वरूप :

कर्ज वितरण खर्चात कपात आणि कर्जफेडीमधील अपेक्षित वाढ या दोन्ही गोष्टींचा संयोग सूक्ष्म ऋण वित्तीय व्यवस्थेत केला जातो . याचे कारण म्हणजे कर्जवितरणाचा मुख्य रोख ग्रामीण भागावर असतो . त्यांच्यासाठीच कर्ज वितरणाची ही व्यवस्था अंमलात आणली गेलेली आहे .

४. स्वमदत गट आणि बँका यांच्यातील सामंजस्य :

स्वमदत गट आणि बँका यांच्या परस्पर सामंजस्यासंबंधीचा कार्य हा नाबार्डने सुरू केला आहे आणि नाबार्ड त्याला उत्तेजनही देत आहे . हा कार्य हा नाबार्ड व्यापारी बँकाच्या सुमारे ३० हजार शाखामधून हाती घेतला जातो . तसेच प्रादेशिक ग्रामीण बँका (RRBS) आणि सहकारी बँका यांच्या मार्फत ३० राज्ये केंद्रशासित प्रदेशांतील ५२० जिल्ह्यांमध्ये हा कार्य राबवला जातो .

५. स्वमदत गट आणि बँक यांच्यातील सामंजस्याविषयी आकडेवारी :

३१ मार्च अखेर	स्वमदत गटांची संख्या	बँकेने अर्थसहाय्य केलेल्या स्वमदत गटांची संख्या	एकूण कर्ज दिलेली रक्कम (कोटी रुपये)
१९९९	३३०००	३३०००	५७
२००९	२६३०००	१४१०००	४८०
२००३	७१७३६०	२५५०००	२०५०

६. वाटचाल :

मार्च २००४ अखेर जवळजवळ १०८०००० स्वमदत गट बँकांशी जोडले गेले . आणि एका अंदाजानुसार सुमारे २८०० विंगर सरकारी संस्थांमुद्धा या कार्य साठी सामील झाल्या आहेत .

दारिद्र्यावस्थेतील १ कोटी ७० लाख कुटूंबे बँकेच्या सेवांचा उपभोग घेतात . सर्वात महत्त्वाची घटना म्हणजे स्त्रियांचा या क्षेत्रातील सहभाग बँकेशी संबंध येणाऱ्या स्वमदत गटांपैकी सुमारे ९०% गट हे संपूर्णपणे स्त्रियांनी निर्माण केलेले होते .

निष्कर्ष :□

- १ . सहकारी बँका ग्रामीण भागात परपुरवठा करण्यात यशस्वी ठरल्या आहेत .
- २ . सहकारी बँकाची शिखर बँक म्हणून राज्य सहकारी बँक महत्वपूर्ण भूमिका पार पाडतात .
- ३ . सहकारी बँकानी २००५ ते ०६ मध्ये रु ३९४०४ कोटी पतपुरवठा केल्याचे दिसून येते .
- ४ . मागास व ग्रामीण भागाच्या विकासात महत्वपूर्ण भूमिका सहकारी बँकानी बजावलेली आहे .
- ५ . सहकारी बँकाचे जाळे अलिकडील काळात विस्तृत झाल्याचे दिसून येते .

संदर्भग्रंथ :□

- १ . प्रा . राहूल वाघमारे □ भारतीय अर्थव्यवस्था . युनिव्हर्सल टारगेट पुणे □ जीव्हे . २०१३
- २ . कृषी अर्थशास्त्र □ डॉ . निता वाणी . प्रशांत पब्लिकेशन □ २०१२
- ३ . प्रा . शशिकांत हरि अटावलकर भारतीय अर्थव्यवस्था □ शेट पब्लिकेशन □ २००९ □ १६ □
- ४ . डॉ . महादेव श्रीरंग देशमुख डॉ . सोमनाथ सर्जेराव विभूत समग्रलक्ष्मी अर्थशास्त्र शेट प्रकाशन जानेवारी □ २०१३